

Morális gazdaság – túl a közgazdaságtan emberképén*

Felcser Dániel

Samuel Bowles:

Az etikus gazdaság – Miért nem helyettesíthetik a jó ösztönzők a jó állampolgárokat? Pallas Athéné Könyvkiadó, 2018, p. 276.

ISBN-13: 978-615-5884-15-3

Samuel Bowles, az új-mexikói Santa Fe Institute viselkedéstudományi programjának igazgatója azt vizsgálja könyvében, hogy az emberek döntéseit a döntéshozatal során milyen mozgatórugók motiválják, hogyan befolyásolják a döntési folyamatokat az ösztönzők és a közpolitika egyéb aspektusai, és mi következik mindebből a gazdaságpolitikára nézve. Vizsgálatához különböző játékelméleti és ide kapcsolódó viselkedéstudományi kísérleteket hív segítségül, ötvözve a viselkedési közgazdaságtan, a pszichológia, a közgazdasági elmélettörténet és a játékelmélet vonatkozó eredményeit.

A homo oeconomicus kritikája

Közgazdászok és döntéshozók körében elterjedt a teljes mértékben önérdeket követő homo oeconomicus képe. Kutatások eredményei – köztük a közgazdasági Nobel-díjas Daniel Kahneman és Richard Thaler munkái – alapján azonban az emberek nem olyan előrelátóak, számítók és következetesek, mint ahogy azt a közgazdászok feltételezik. A gyakorlati életben a gazdasági szereplők sem elégednek meg pusztán a homo oeconomicus feltételezésével: a munkaadók erős munkamorállal rendelkező munkavállalókat keresnek, a bankok megbízhatónak tűnő projekteket finanszíroznak. A szerző – egy empirikusan megalapozott viselkedési modellt keresve – a szereplők nem gazdasági jellegű motivációival állítja szembe azt az általánosan elterjedt feltételezést, hogy a gazdasági szereplők önérdeküket követik.

A könyv rámutat arra, hogy a klasszikus közgazdasági gondolkodók (Adam Smith, David Hume, John Stuart Mill) is tisztában voltak azzal, hogy a homo oeconomicus leegyszerűsítése az emberi viselkedésnek, nem vették viszont figyelembe az ösztönzőkön alapuló szakpolitikák és a morális szempontok közötti kölcsönhatásokat.

* A jelen kiadványban megjelenő írások a szerzők nézeteit tartalmazzák, ami nem feltétlenül egyezik a Magyar Nemzeti Bank hivatalos álláspontjával.

Felcser Dániel a Magyar Nemzeti Bank főosztályvezetője. E-mail: felcserd@mnb.hu

A szakpolitikák a különböző motivációkat sokszor anyagi ösztönzőkkel kívánják megteremteni, legyen szó a diákok tanulásáról vagy a testsúly csökkentéséről. Az ösztönzők pedig sok esetben tényleg úgy hatnak a szereplők viselkedésére, ahogy az a közgazdasági elméletből következik, amely feltételezi, hogy a szereplők csak az anyagi előnyöket veszik figyelembe. Máskor viszont a hasonló programok nem érik el a kívánt hatást, sőt ellenkező eredményhez is vezethetnek.

Milyenek akkor a hatékony ösztönzők? Ehhez azt szükséges feltérképezni, hogy az emberek hogyan reagálnak a különböző gazdasági ösztönzőkre és információkra. A szerző által idézett, játékelméleti modellek széles skáláját alkalmazó viselkedéstudományi kísérletek azt bizonyították, hogy a morális és hasonló jellegű szempontok lényegében minden közösségben jelen vannak. A szereplők tehát nemcsak az önérdükük alapján döntenek, hanem szerepet kapnak olyan indítékok is, mint amilyen az önzetlenség, a kölcsönösség, az egyenlőtlenség elkerülése vagy az erkölcsi elköteleződés. Érdekletes példaként hozza fel azt az esetet, amikor egy bölcsődében büntetést vezettek be, ha a szülő késett a nap végén. Az eredmény a várttal szemben még több késés lett, mert a szülők a késésre egy megvásárolható jószágként kezdték tekinteni, ami rontotta az időben érkezés erkölcsi kötelezettségének érzését. Egy másik idézett példában ugyanakkor a műanyag zacskókra bevezetett kismértékű adó látványos eredményt ért el Írországban, amiben szerepe lehetett a bevezetést megelőző intenzív kampánynak, amely ismertette a mögöttes erkölcsi okokat (környezetvédelem).

A könyv következtetése szerint a hatékony gazdaságpolitikához gazdasági ösztönzőkre és erkölcsi indítékokra egyaránt szükség van, azonban az előbbieket „kiszoríthatják” az utóbbiakat. Figyelembe kell venni, hogy a gazdasági ösztönzők önmagukban nem képesek biztosítani a teljesen hatékony erőforrás-felhasználást, ehhez az erkölcsi és más, nem gazdasági motivációk is fontosak. Az összhang megteremtéséhez olyan keretrendszer kell kialakítani, amelyben a szereplők internalizálják cselekedeteik minden költségét és hasznát. A szerző kiemeli, hogy a piaci verseny által meghatározott árak önmagukban csak bizonyos feltételek teljesülése mellett képesek ezt elérni. Az ehhez szükséges teljes szerződéses – amelyek a csere minden aspektusát beárazzák – nem minden esetben biztosíthatóak, például aszimmetrikus informáltság miatt, és így a gazdaság eltávolodik Adam Smith „láthatatlan kéz” elképzelésétől. Externáliák vagy közjavak esetében sem vezetnek hatékony kimenetelhez az önérdék követő szereplők közötti szabályozatlan piaci interakciók.

Ha a szükséges feltételek nem teljesülnek, akkor a közpolitikának kell szerepet vállalnia a megfelelő árak meghatározásában adók és támogatások formájában, figyelembe véve olyan előnyöket és költségeket, amelyekre a magánszerződések nem térnek ki. Így lehet közelebb kerülni ahhoz, hogy az árak tükrözzék a jószágok előállításának és elosztásának minden társadalmi költségét. A szerző javaslata alapján indokolt lehet mérsékelni a gazdasági ösztönzők szerepét, és ehelyett a gazdasági és morális ösztönzők közötti sinergiák elérésére törekedni.

A hatékonyan működő piacgazdaságok vége?

A szerző feltevése szerint a közgazdászok által kijelölt irány a nagyfokú piaci versenyre és az egyéni viselkedést befolyásoló pénzügyi ösztönzőkkel a nem szándékolt következménnyel járt, hogy gyengült a morális és más társadalmi motivációk ösztönző ereje. A piacgazdasághoz szükségesnek tartott körülmények az önérdeteket támogatják, és akár a piacok működéséhez szükséges társadalmi normákat is veszélyeztethetik, mint amilyen például az adott szó megtartása vagy a felügyelet nélküli végzett munka minősége. Más szóval a teljes szerződések mellett jól működő piacokhoz szükséges feltételek (például a magántulajdonhoz fűződő jog, a verseny vagy a mobilitás) biztosítása ronthatja azokat a társadalmi normákat, amelyek lehetővé teszik nem teljes szerződések mellett is a kölcsönösen előnyös cseréket. A társadalmi normákat támogató intézmények viszont ronthatják a piacok működését, mert a gazdaság távolabb kerül a feltételezett ideális („láthatatlan kéz”) állapotól. Ez alapján tehát a piacokat tökéletesíteni akaró szakpolitikák paradox módon kevésbé jól működő piacokat eredményezhetnek.

Ebből a gondolatmenetből az következne, hogy azokban a társadalmakban, ahol a piacok számottevő szerepet töltenek be, sérülnek a társadalmi normák. A könyvben említett, a világ számos részén elvégzett, különböző fejlettségű csoportokat vizsgáló viselkedéstudományi kísérletek eredményei azonban nem utalnak erre: a piacgazdaságba jobban integrált csoportok nem bizonyultak önzőbbnek, mint a kevésbé integrált közösségek. A nagylelkűséget és a társadalmi normák követését vizsgáló kísérletek szerint ezek a viselkedésminták erősebbek a több piaci interakcióval rendelkező országokban, és nem lehet a morális indítékok széleskörű hanyatlását tapasztalni. Milyen társadalmi folyamatok tudják ellensúlyozni a gazdasági ösztönzők kiszorítási hatását?

A könyv szerint az eredményeket magyarázhatja, hogy a piacorientált gazdaságokban a szereplőknek az a tapasztalatuk, hogy az idegenekkel való üzletelés gyakran nyereséges. Már Adam Smith megjegyezte, hogy a gazdasági partnerekkel történő ismétlődő cserék korlátozzák az opportunistá viselkedést, és ez erősíti a társadalmi normákat. A magyarázat szerint a piacok ereje abban rejlik, hogy bár az állam nem képes megszüntetni az opportunizmust, de a jogállamisággal, a társadalombiztosítással és más intézményekkel képes korlátozni a kiugróan hátrányos kimeneteket (például a tulajdonvesztést). Ezzel helyettesíteni tudja a rokoni kapcsolatokat jelentőségét, és lehetőséget teremt az általános érvényű normák kialakulására. Ez a kockázatcsökkentő aspektus pedig összességében növeli a piaci cserékbe vetett bizalmat, és széleskörű kooperációt eredményez. A piacorientált társadalmakban a piacok így időnként a morális indítékok erősödésének irányába hatnak. A szerző a fenti eredményeket felhasználva fogalmazza meg közpolitikai javaslatait, így a könyvben a téma elméleti és gyakorlati vonatkozása iránt érdeklődők is hasznos és érdekes információkat találhatnak.